

Jāņa Droņa un Raimonda Piņņa ieceres vizualizācija (CM ZP 39116) eksponēta t. s. Zvaigžņu zālē. J. Vīksnas foto, 2024

Gundars Kalniņš

PAR MATA TIESU: NEREALIZĒTIE CĒSU PILSDRUPU UN TO TUVĀKĀS APKĀRTNES PĀRVEIDES PROJEKTI

20. gadsimts Cēsu pilsdrupu vaibstos ienesis būtiskas izmaiņas. Pirms Pirmā pasaules kara atjaunotais rietumu torņa jumts, 30. gados daļēji rekonstruētā dienvidu torņa fasāde, 50. gados nostiprinātās austrumu un dienvidu korpusu sienas, 80. gados restaurētais pils kodola daļas reljefs ir tikai pašas acīmredzamākās objekta ārējā veidola transformācijas. To mērogs vislabāk novērtējams, pilsdrupu pašreizējo izskatu salīdzinot ar senākajos foto-uzņēmumos dokumentēto. Taču publikācijas periodiskajā presē un vēstures avoti dažādu atmiņas institūciju krājumos ļauj apjaust, ka gadsimta gaitā šī arhitektūras pieminekļa teritorijā bija plānots īstenot vēl daudzus citus projektus, kuru rezultātā Cēsu pilsdrupas būtu iemantojušas mums gluži svešas iezīmes. Turklāt avotu materiāla apzināšanas un apkopošanas laikā noskaidrojies, ka vairāki 20. gadsimtā īstenoti objekta pārveidojumi (piem., dienvidu torņa fasādes restaurācija vai mūra pakāpienu un sānu solu atjaunošana rietumu torņa otrā stāva telpas logu nišās 30. gadu otrajā pusē) ir tikai daļa no krietni plašākām iecerēm, kuru pilnīga realizācija nematerializējās galvenokārt nepietiekama finansējuma dēļ. Līdz ar to šis raksts iecerēts ne tikai kā īss ieskats “uz papīra” palikušo projektu klāstā, bet arī kā vairāku īstenoto darbu plašāka konteksta skaidrojums. Turklāt, lasot par nerealizētiem mantojuma vietu pārveides projektiem, ir svarīgi apzināties, ka tie tikpat spilgti kā īstenotās ieceres liecina par sabiedrības attieksmi pret konkrēto kultūras pieminekli attiecīgajā laikmetā, kā arī uzskatāmi ilustrē materiālā kultūras mantojuma aizsardzības institūciju spēju skaidri paust savu nostāju un iejaukties apšaubāmas kvalitātes projektu realizācijā.

Šo rakstu veido sešas esejeida apceres, kas tapušas, apkopojot vēstures avotu ziņas 2024. gada rudenī Cēsu pilsdrupās rīkotam ekskursiju ciklam. Autors apzinās, ka ārpus iztīrātā projektu loka palikusi ne viena vien nerealizēta pils un tās apkārtnes pārveides iecere. Vairumā gadījumu to kvalitatīvu izklāstu pašlaik liedz sagatavot ierobežotais avotu klāsts. Nerimstoties interesei par Cēsu pilsdrupu nesenās vēstures jautājumiem, prognozējama avotu bāzes paplašināšanās, kas var radīt nepieciešamos priekšnoteikumus šī raksta eventuālam turpinājumam.

“GARĀ HERMAŅA” UN ORDENMESTRA ZĀLES ATJAUNOŠANAS IECERE

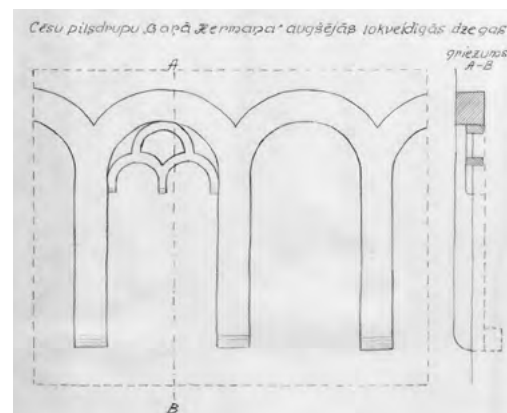
1935. gada nogalē Pieminekļu valdē ieradās Cēsu pilsētas galva Rūdolfs Kauce (1887–1942), lai apspriestu pašvaldības ieceri Cēsu pilsdrupās īstenot plaša mēroga restaurācijas darbus. Pilsētas valdes plāns paredzēja restaurāciju finansēt no “sabiedrisko darbu kredītiem”, respektīvi, izmantot sabiedrisko darbu, kas tiek subsidēts no valsts budžeta līdzekļiem. Lai saņemtu nepieciešamo finansējumu, pašvaldība lūdza Pieminekļu valdi, kuras īpašumā atradās pilsdrupas, sagatavot un iesniegt pieteikumu Ministru kabinetam. R. Kauce norādīja, ka “principiālu piekrišanu jau esot dabūjis no Tautas Labklājības un Iekšlietu ministru kungiem” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 360).

Zināmu priekšstatu par plānotajiem darbiem varam gūt no Cēsu pilsētas arhitekta Jāņa Ķezbera (1905–1985) sagatavotajām tāmēm, kas saglabājušās Pieminekļu valdes arhīva materiālos Nacionālajā kultūras mantojuma pārvaldē (NKMP KMIC, 6203: 5616, 408–412). Saskaņā ar pirmo tāmē, kas veltīta pils dienvidu torņa jeb “Garā Hermaņa” atjaunošanai, pašvaldība bija iecerējusi 15. gadsimtā celtā torņa drupas pilnībā rekonstruēt mākslinieciskās jeb stilistiskās restaurācijas “labākajās” tradīcijās: izbūvēt ar dakstiņiem segtu konusveida jumtu, atjaunot zudušās vītņu kāpnes un ceturtā stāva telpas griestu mūra velvi, kā arī apmest iekšējās sienas un griestus. Trešā stāva telpai bija paredzēts atjaunot koka pārsegumu un virs tā ieklāt dēļu grīdu, savukārt trīs augšējo stāvu šaujamlūkās – uzstādīt ozolkoka vērtnes. Otrā tāmē atspoguļo pilsētas valdes ieceri veikt rekonstrukcijas darbus rietumu torņa otrā stāva telpā jeb Ordenmestra zālē: apmest un izkrāsot telpas sienas un griestus, atjaunot keramikas flīžu grīdas segumu, uzmūrēt kamīnu, izgatavot ozolkoka logu aplodas un “iestiklot zāles logus svina rāmī ar blāvo stiklu”.

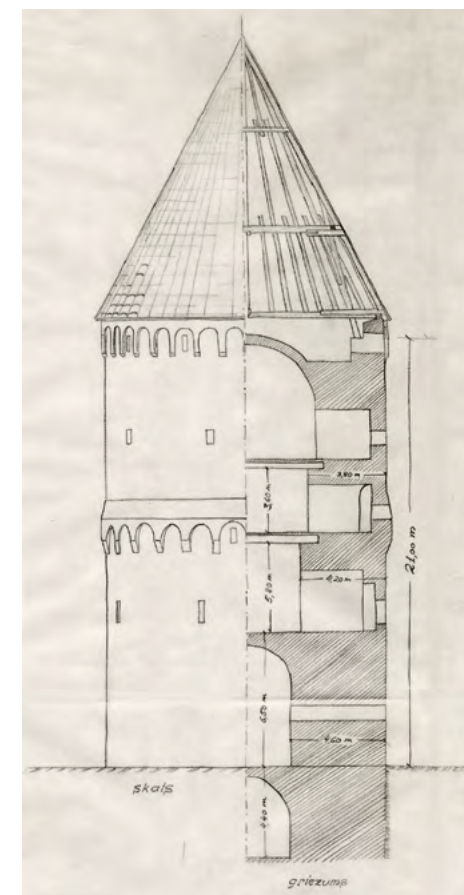
20. gadsimta 30. gadu otrajā pusē periodiskajā presē Cēsu pilsdrupu atjaunošanas plāni izklāstīti vairākkārt, un acīmredzot šīs publikācijas ir uzlūkojamas kā pašvaldības īstenotās sabiedrisko attiecību kampaņas elements. Iekšlietu ministrijas Tūrisma biroja izdotā “Tūrisma Apskata” 1936. gada marta laidienā pašvaldības iecere atjaunot “Garā Hermaņa” torni un restaurēt “ordenmestra dzīvojamo istabu ar lielisko zvaigžņu velvi” raksturota kā “oriģināla ideja”, kas Cēsīm radusies, lai “pievilktu plašas tūristu masas” (Tūrisma Apskats, 01.03.1936.). No publikācijām periodiskajā presē uzzinām, ka “pilsētas valdei ir nodoms rietumu un “Garā Hermaņa” torņos pēc to atjaunošanas ierīkot pilsētas etnogrāfisko un vēsturisko muzeju” (Cēsu Vēstis, 05.08.1938.) un ar laiku muzeja vajadzībām piemērot arī “sagruvušo pils svētku zāli un remteri jeb ēdamzāli” (Jaunākās Ziņas, 19.08.1938.). Ir noprotams, ka ieceres galvenie virzītāji bijuši Cēsu pilsētas galva R. Kauce, pilsētas valdes Kūrorta komitejas inspektors Kārlis Dzirkalis (1902–1997) un Latvijas Vēsturiskā muzeja Cēsu nodaļas pārzinis Ksavers Andermanis (1897–1974).

1936. gadā Cēsu pilsētas valdei izdevās panākt vienošanos par Cēsu pilsdrupu apsaimniekošanas funkciju pārņemšanu no Pieminekļu valdes (Kalniņš 2025a, 25). Noslēgtais līgums paredzēja, ka Cēsu pašvaldība pilsdrupu kopšanas un nostiprināšanas darbus drīkst veikt tikai “pēc Pieminekļu valdē apstiprinātiem projektiem un darbu aprakstiem” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 349), respektīvi, jebkādas pieminekli pārveidojošas darbības ir jāsaņāgo ar Pieminekļu valdi.

1935. gada nogalē sagatavotajā ziņojumā arhitekts Pēteris Ārends (1900–1960) piemin sešus zīmējumus, ko Cēsu pilsētas galva Pieminekļu valdei iesniedzis kopā ar arhitekta J. Ķezbera sastādītajām Cēsu pilsdrupu restaurācijas darbu tāmēm (NKMP KMIC, 6203: 5616, 360). Pieminekļu valdes arhīva materiālos tie nav atrodam. Cēsu muzeja krājumā glabājas septiņas ar 20. gadsimta 30. gadiem datētas Cēsu pilsdrupu rasējumu un zīmējumu lapas, kuru izcelsme līdz šim bijusi neskaidra. Raksta autors pieļauj, ka no tām sešas ir 1935. gadā sagatavotie un Pieminekļu valdei iesniegtie zīmējumi. Vienu rasējuma lapu (dienvidu torņa otrā, trešā un ceturtā stāva plāni) parakstījis arhitekts J. Ķezberis (CM 121563). Uz divām citām lapām (torņa fasādes dienvidu daļa un vertikāls griezums: esošais stāvoklis un situācija pēc atjaunošanas) nav paraksta, bet ir norādīts autors – “Cēsu pilsētas vecākais arhitekts” (CM 121562 un CM 121560), taču uzraksti ir no Ķezbera parakstītā rasējuma atšķirīgā rokrakstā (sagatavojis asistents?). Identisks rokraksts ir uz neparakstīta rasējuma, kurā attēloti torņa stāvu plāni un augšējās arkatūras pretskats un griezums (CM 121562). Uz piektās lapas parādīts rietumu torņa otrā stāva telpas plāns un griezums (CM 121564), savukārt uz sestās attēlotas divas Cēsu pils kādreizēja apjoma fantāzijas skices (CM 121559). Paskaidrojumi uz abām lapām rakstīti J. Ķezbera rokrakstā (sal. ar CM 121563).

1. att. Dienvidu torņa augšējās arkatūras pretskats un griezums (CM 121562)
J. Ķezbera (?) rasējums, 1935 (?)

2. att. Dienvidu torņa fasādes dienvidu daļa un vertikāls griezums (CM 121560)
J. Ķezbera (?) rasējums, 1935 (?)

1936. gada 17. janvāra Pieminekļu valdes sēdē tika nolemts nepieņemt “paredzētai Cēsu pilsdrupu rekonstrukcijai” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 358). Pēc Pieminekļu valdes delegācijas vizītes Cēsīs (Tūrisma Apskats, 01.03.1936.), kuras laikā iecere klātienē pārrunāta ar vietējās pašvaldības pārstāvjiem, Pieminekļu valdes priekšsēdētājs Francis Balodis (1882–1947) piekrita Cēsu pilsētas valdes lūguma otrreizējai izskatīšanai ar noteikumu, ka “mestra zāle netiktu visos sikumos no jauna izveidota” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 357). Nedaudz izvērstāki Pieminekļu valdes darbinieku komentāri ar zīmuli uzrakstīti uz kāda Cēsu pilsētas galvas nosūtīta iesnieguma (NKMP KMIC, 6203: 5615, 322). Arhitekts Pauls Kundziņš (1888–1983) savā piezīmē norādīja, ka rietumu un dienvidu torņa “atjaunošanas, nostiprināšanas un apkopšanas” darbos vajadzētu “atturēties no rekonstrukcijām” un “darba veids arī detaļās saskaņojams ar Pieminekļu valdi”. Arī arhitekts P. Ārends aicināja atturēties “no rekonstrukcijām, it sevišķi tādām, kas saistītos ar esošo seno būvdaļu pārveidošanu”, jo “trūkst datu par sīkdaļu agrāko stāvokli”.

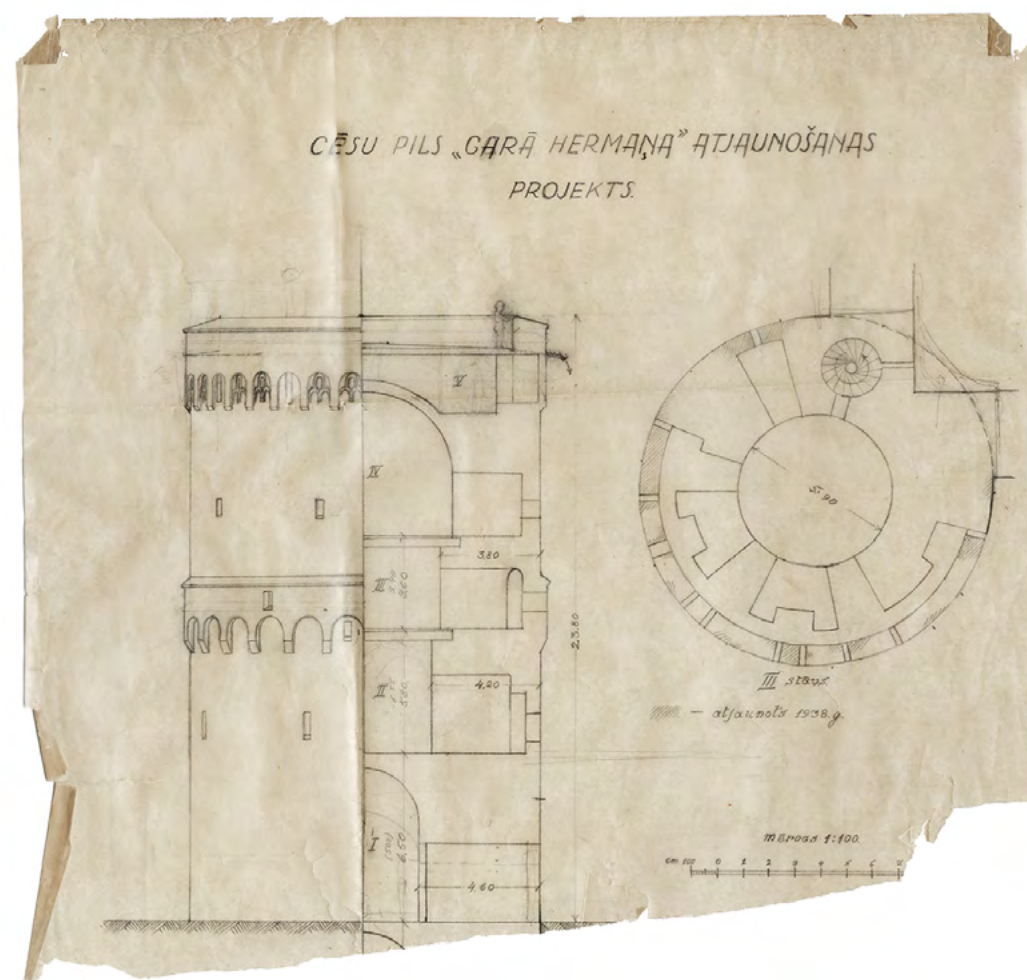
Līdz 1936. gada rudenim, kad iesākti dienvidu torņa mūra konstrukciju praktiskie restaurācijas darbi (Kalniņš/Mintaurs 2025, 92–96), Pieminekļu valdei, šķiet, nebija izdevies panākt būtisku izmaiņu ieviešanu torņa atjaunošanas projektā. Piemēram, vēl 1937. gadā K. Dzirkalis rakstīja, ka “Garais Hermanis” tiks nosepts ar konusveida jumtu, kas “jūtami pacelsies pāri kokiem un namiem”, un tādējādi jaunais jumts būtiski izmainīs pilsdrupu un pilsētas siluetu (Cēsu Vēstis, 26.02.1937.). Pieejamie avoti ļauj izteikt pieņēmumu, ka Cēsu pilsētas valde no ieceres torni atjaunot atbilstoši stilistiskās restaurācijas pieejai neattiecās līdz pat 1939. gadam, kad finanšu trūkuma dēļ darbus nācās pārtraukt. Līdz ar to 1936. un 1937. gadā īstenotie praktiskās saglabāšanas darbi uzlūkojami kā torņa pilnīgas atjaunošanas projekta pirmais posms. To, ka Pieminekļu valde šo pieeju (pretēji iepriekš citētajiem teorētiskajiem iebildumiem) praksē tomēr akceptēja, spilgti apliecina gadsimtu gaitā nodrupušās torņa augšdaļas un zudušo šaujamlūku restaurācijas īstenošana.

3. att. Dienvidu tornis skatā no Jaunās pils torņa 1927. gadā (A) un 1953. gadā (B)

A – LNVM, Fn 9358; B – NKMP KMIC, Fn 14739

Cēsu muzejā saglabāties nedatēts, uz divām rūtiņu lapām rakstīts dienvidu torni veicamo darbu izklāsts (CM 98984). Lai gan dokuments nav parakstīts, pēc rokraksta nosakāms, ka tā autors ir Latvijas Vēsturiskā muzeja Cēsu nodaļas pārzinis K. Andermanis. Visticamāk, apraksts ir bijis saistīts ar Cēsu muzeja krājumā esošu rasējumu, kurā attēlota dienvidu torņa fasāde, griezumums un trešā stāva plāns (4. att.). Zīmējuma autors uz saglabātās lapas daļas nav norādījis, bet arī šajā gadījumā rokraksts ļauj tā autorību piedēvēt K. Andermanim. Turklāt abiem dokumentiem ir identisks virsraksts (“Cēsu pils “Garā Hermana” atjaunošanas projekts”), sakrīt telpu apzīmējumi (ar romiešu cipariem), kā arī tajos ietverta kāda būtiska atkāpe no sākotnējās projekta ieceres – konusveida jumta vietā plānots izbūvēt limenisku pārsegumu, kas kalpotu kā skatu platforma. Ņemot vērā, ka rasējumā norādītais 1938. gadā (darbi pabeigti 5. martā) atjaunotās ārsienas daļas, abi dokumenti, šķiet, ir attiecināmi uz 1938. gada otro vai trešo ceturksni.

4. att. Dienvidu torņa atjaunošanas projekta rasējums (CM 121561). Projekta autora iecere paredzēja torni nosegt ar horizontālu dzelzsbetona pārsegumu

K. Andermaņa rasējums, 1938

Projekta aprakstā (CM 98984) piedāvāti divi torņa ārsienas noslēguma varianti: pirmkārt, piemūrējot papildu apjomu, izveidot 1,2 metrus augstu parapetu, kas ietver publiski pieejamo skatu platformu; otrkārt, sienu paaugstināt vēl lielākā apjomā un tajā izveidot “ambrazūras” jeb regulāri izvietotu, šauru atvērumu rindu (variants “18a”). Lai pasargātu torņa iekštelpas un mūra konstrukcijas no atmosfēras nokrišņiem, projekta autors paredzējis virs ceturtā stāva velves izveidot “dzelzsbetona pārsegu 20 cm biezumā”, uz kura ieklājams slīpēta betona klons. Vertikālo komunikāciju starp virszemes stāviem piedāvāts nodrošināt, pilnībā atjaunojot zudušās akmens vītņu kāpnes; kā alternatīvs risinājums minēta koka kāpņu izbūve no otrā stāva telpas līdz jumta platformai un mūra kāpņu atjaunošana tikai starp pirmo un otro stāvu (variants “10a”). Saskaņā ar K. Andermaņa ieceri otrā un trešā stāva telpas pārsegums izgatavojams koka konstrukcijā, bet ceturtajā stāvā paredzēts “izveidot pēc vēl saskatāmām pēdām sfairisku velvi no ķieģeļiem 1½ biezumā”. Projektā ne tikai sniegts plānoto būvdarbu īss izklāsts, bet arī risināti eksponēšanas un prezentācijas jautājumi. Piemēram, torņa pagrabtelpā, kas 15. un 16. gadsimtā bija kalpojusi kā ieslodzījuma vieta, projekta autors paredzēja “ievietot mūrī kapara skārda plātni, atzīmējot tajā vēsturiskas personas, kas šajā cietumā bija ieslodzīti”, savukārt jumta platformas līmenī uz parapeta virsējās plaknes uzstādīt “kapara plāksnītes ar ievērojamu, no torņa saskatāmu vietu nosaukumiem un bultām virziena atzīmēšanai”.

1936. gadā sāktie dienvidu torņa atjaunošanas darbi finansējuma trūkuma dēļ tika pārtraukti 1938. gada pavasarī. To laikā, ieguldot vairāk nekā 4000 latu (NKMP KMIC, 6203: 5615, 299), tika rekonstruēta torņa fasāde (t. sk. šaujamlūkas) un atjaunotas otrā, trešā un ceturtā stāva telpu iekšsienas un šaujamkameras (Kalniņš/Mintaurs 2025, 92–101). Lūgumu piešķirt darbu turpināšanai (jumta un starpstāvu pārseguma atjaunošana, vītņu kāpņu izbūve utt.) nepieciešamos līdzekļus Tautas labklājības ministrija 1939. gadā noraidīja (NKMP KMIC, 6203: 5615, 287). Visticamāk, finansējuma pieprasījumā norādīto ievērojamo naudas summu (14 500 latu) bija paredzēts ieguldīt ne tikai dienvidu torņa atjaunošanā. Līdz 1945. gadam īstenojamo liela mēroga celtniecības projektu sarakstā Cēsu pilsētas valde bija iekļāvusi mākslas un vēstures muzeja telpu ierīkošanu Cēsu pilsdrupās (Cēsu Vēstis, 27.01.1939.). Ļoti ticams, ka pēc darbu pabeigšanas dienvidu tornī nākamo darbu posmu pilsdrupu piemērošanai muzeja ekspozīciju funkcijai bija plānots īstenot rietumu tornī. Tikai nesen izdevies noskaidrot, ka 20. gadsimta 30. gadu pašā nogalē, neveicot pirmsrestaurācijas stāvokļa dokumentēšanu un nesagatavojot restaurācijas projektu un izpilddokumentāciju, rietumu torņa otrā stāva telpā veikti samērā plaši praktiskās restaurācijas darbi – akmens pakāpienu un sānu solu izbūve uz dienvidiem un rietumiem vērstajās logu nišās (Kalniņš/Mintaurs 2025, 101, 102). Šodien varam tikai izteikt minējumus, vai, sarūpējot nepieciešamo finansējumu, Cēsu pilsētas valde būtu pieņēmusi Pieminekļu valdes pozīciju (NKMP KMIC, 6203: 5615, 322) un telpas atjaunošanu īstenojusi, priekšplānā izvirzot tās autentiskuma saglabāšanu, vai arī turpinājusi virzīt pilsētas arhitekta J. Ķezbera sastādītajā darbu sarakstā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 408–412) izklāstīto telpas pilnīgas rekonstrukcijas ieceri. Cēsu pilsētas valdes iesāktās Cēsu pilsdrupu atjaunošanas programmas realizāciju pārtrauca Padomju Savienības īstenošana Latvijas okupācija un Otrais pasaules karš.

SPORTA STADIONS UN BRĪVDABAS MUZEJS PILSDRUPU PAKĀJĒ

Pēc Otrā pasaules kara Cēsu pils dārzs jeb kādreizējais pirmās priekšpils pagalms kļuva par atvērtu, publiski pieejamu pilsētvides daļu¹. Teritoriju šķērsoja pilsētnieku iemītas taciņas, kas Torņa un Komjaunatnes (tagad Lielā Katrīnas) ielu savienoja ar Oktobra (tagad Pils) parku (Dzimtenes Balss, 23.03.1972.). 1946. gadā ar Cēsu pilsētas izpilddomitejas “svētību” teritorijai tika rasta papildu funkcija – Cēsu 4. arodskolas audzēkņiem šeit norisinājās fizikultūras nodarbības. Cēsnieks, kādreizējais arodskolas audzēknis Ivars Prauliņš (1942–2022) raksta autoram atklāja, ka 20. gadsimta 50. gados iesildīšanās skrējieniem izmantoti grantētie celiņi, savukārt citas sporta disciplīnas – tāllēkšana, augstlēkšana, lodes grūšana un komandu spēles – tika praktizētas īpaši veidotos “sektoros”. Vairākos tālaika fotouzņēmumos labi redzamas teritorijas centrālajā daļā uzstādītās basketbola grozu konstrukcijas (5. att.), savukārt pils dārza dienvidrietumu stūrī vēl saglabājies 4 x 8 metrus liels asfaltēts laukums², kas, domājams, tika izmantots lodes grūšanas nodarbībās.

1955. gadā Cēsu arodskolas vadība un pilsētas izpilddomiteja startēja ar iniciatīvu paplašināt un modernizēt skolas sporta laukumu – “izbūvēt plašas tribīnes ar 600–650 skatītāju sēdvietām, peldbaseinu, tipveida šautuvi un tenisa laukumu” (NKMP KMIC, 6203: 5616, 57). Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldei adresētajā aicinājumā saskaņot iecerētos stadiona izbūves darbus, Cēsu pilsētas izpilddomitejas priekšsēdētājs Nikolajs Savenkovs (1926–2000) un arodskolas direktors Nikolajs Ņikitins norādīja, ka stadiona celtniecību paredzēts īstenot divos posmos: “pirmo posmu līdz Padomju Latvijas 15. gadadienai [1955. gada 21. jūlijs] un otro posmu līdz Darba rezervju 15. gadadienai [1955. gada 2. oktobris]”. Arodskolas direktors, kurš vienlaikus bijis arī skolas fizikultūras kolektīva priekšsēdētājs, laikrakstam “Cēsu Stars” atklāja, ka jaunajā skolas sporta stadionā būs arī basketbola, volejbola un gorodku spēļu laukumi, kā arī vingrošanas pilsētiņa un vieglatlētikas sektori (Cēsu Stars, 31.03.1955.).

Latvijas PSR Ministru Padomes Arhitektūras pārvaldes priekšnieka Ēvalda Kišē (1899–1974) sagatavotajā atbildes vēstulē vispirms norādīti ar pieminekļa aizsardzību nesaistīti iebildumi: gruntsgabala nepietiekams izmērs, iecerētā stadiona nepareizs novietojums attiecībā pret debespūsēm, ierobežota piekļūstamība mūra sienas ietvertajai teritorijai utt. (NKMP KMIC, 6203: 5616, 55). Vēstules turpinājumā akcentēts, ka agrākais pirmās priekšpils pagalms ietilpst Cēsu pilsdrupu – valsts aizsargājama arhitektūras pieminekļa ar Vissavienības nozīmi – aizsardzības zonā, kur saskaņā ar pieminekļu aizsardzību regulējošiem normatīvajiem aktiem “kategoriski noliegts (..) izvērst piemi- neklim nepiemērota veida celtniecību”. Līdz ar to Arhitektūras pārvalde ieceri noraidīja, jo pēc projekta īstenošanas “tiktu pilnīgi sabojāts visas Padomju Savienības mēroga nozīmes arhitektūras piemineklis”.

¹ Starpkaru periodā kādreizējā Cēsu pilsmuižas kungu māja (t. s. Jaunā pils) un tai piegulošais dārzs atradās Latvijas armijas īpašumā, un šeit saimniekoja 8. Daugavpils kājnieku pulks.

² Asfaltētais laukums ap 2010. gadu nosegts ar velēnu.

Pret stadiona izbūves ieceri iebilda arī Cēsu rajona izpildkomitejas Kultūras nodaļa un Cēsu Novadpētniecības muzejs, lūdzot Arhitektūras pārvaldi noraidīt arodskolas direktora priekšlikumu (NKMP KMIC, 6203: 5616, 54). Pēc vēstulē paustā noprotais, ka stadiona būvprojektu pilsētas izpildkomiteja jau bija sagatavojusi ("pēc uzrādītā projekta"), turklāt 1955. gada jūlijā pilsēta jau gatavojās sākt būvniecības pirmā posma darbus – teritorijas dziļo uzaršanu un nolīdzināšanu. Domājams, izšķiroša nozīme projekta īstenošanas apturēšanā bija Latvijas PSR Kultūras ministrijas atzinumam: "stadiona iekārtošana prasīs kapitāldarbus, kas pilnīgi iznīcinās vēl neizpētīto kultūras slāni un stipri bojās šī vēsturiskā ansamblā izskatu" (NKMP KMIC, 6203: 5616, 53).

Arodskolas vadība pils dārza izmantošanas jautājumu aktualizēja 1956. gada maijā, lūdzot Ministru Padomes Valsts celtniecības un arhitektūras komitejai "piekrišanu atjaunot sporta laukumus" (NKMP KMIC, 6203: 5616, 63). Ē. Kišē sagatavotais atbildes

5. att. Basketbola grozi Cēsu pilsdrupu pakājē 20. gadsimta 40. gadu otrajā pusē. Vēl viens basketbola laukums atradies pils dārza dienvidaustrumu daļā, netālu no vārtiem uz Torņa ielu
NKMP KMIC, Fn 9468 un 9948

6. att. Drabešu ciema Kalna Inķēnu dzīvojamā ēka un klēts – vienīgās etnogrāfiskās celtnes, ko izdevās pārvietot uz Cēsu pils kādreizējās priekšpils pagalmu. 1975. g. fotouzņēmumi
NKMP KMIC, Fn 5623 un 5624

vēstules melnraksts (NKMP KMIC, 6203: 5616, 64) iezīmē jaunu akcentu iebildumu argumentācijā – pils dārza izmantošana sporta funkciju nodrošināšanai turpmāk nebūs iespējama, jo Cēsu novadpētniecības muzejs uz šo teritoriju plāno pārvest tradicionālās zemnieku celtnes, lai šeit ierīkotu "mūsu zemnieku koka celtniecības brīvdabas muzeju".

Laikā no 1954. līdz 1958. gadam četros novadpētniecības muzejos – Jēkabpilī, Ventspilī, Ludzā un Cēsīs – tika izveidotas brīvdabas nodaļas (Padomju Jaunatne, 25.11.1958.), kuru uzdevums bija "vākt, pētīt, eksponēt, glabāt un popularizēt novada etnogrāfiskos materiālus" (NKMP KMIC, 6203: 5616, 141). Pamanāmākais šo jauno struktūru darbības rezultāts bija tautas celtniecības objektu – dzīvojamo un saimniecības ēku – brīvdabas ekspozīcijas. Cēsu Novadpētniecības muzejs, kura mājvieta kopš 1949. gada atradās agrākajā pilsmuižas kungu mājā, tikai pārdesmit metru attālumā no pilsdrupām, par brīvdabas ekspozīcijas veidošanai piemērotāko vietu izraudzījās viduslaiku pils pirmās jeb dienvidu priekšpils pagalmu³. Šāds risinājums muzejam sniedza iespēju teritorijai rast alternatīvu funkciju, tādējādi pārtraucot tās izmantošanu sporta aktivitātēm.

Pirmie praktiskie soļi tautas celtniecības pieminekļu ekspozīcijas izveidei Cēsu pils pakājē tika sperti 1955. gadā, kad Cēsu Novadpētniecības muzeja direktore Konstance Ozola (1909–1991) vērsās pie Latvijas PSR Arhitektūras padomes priekšsēdētāja Ē. Kišē ar aicinājumu palīdzēt Cēsu rajonā identificēt kultūrvēsturiski vērtīgākos "latviešu celtniecības pieminekļus", kas eventuāli būtu pārvietojami uz muzeja brīvdabas ekspozīciju (NKMP KMIC, 6203: 5616, 72). Cēsu muzejs sadarbībā ar Valsts celtniecības un arhitektūras komitejas Pieminekļu aizsardzības nodaļu 1955. gadā sāka "rajona vecāko celtnu uzskaiti" (Cēsu Stars, 04.04.1959.), tās laikā identificējot pirmās uz Cēsu pils teritoriju pārvietojamās celtnes – Drabešu ciema Kalna Inķēnu dzīvojamo ēku un klēti. Klēts demontāža un uzstādīšana veikta 1957. gadā, savukārt dzīvojamās ēkas pārvietošana finansiālu un organizatorisku iemeslu dēļ aizkavējās un tika īstenota trīs gadus vēlāk. K. Ozola laikrakstā "Cēsu Stars" iezīmēja "lauku celtniecības muzeja" turpmākās darbības perspektīvu: "Nākamajos gados izstādīs arī pārējās Vidzemes sētai piederošās celtnes – riju, kūti, pirti. Vēlāk paredzēts pārvest un rekonstruēt vēja un ūdens dzirnavas, amatnieku mājas utt." (Cēsu Stars, 04.04.1959.) 1963. gadā muzejs uz priekšpils pagalmu plānoja pārvest Priekuļu pagasta Viņaudu māju ratnīcu un Zaubes pagasta Čanderu māju riju (NKMP KMIC, 6203: 5610, 122), taču abām Kalna Inķēnu guļbūvēm citas celtnes tā arī nepievienojās. 1964. gadā Cēsu Novadpētniecības muzeja direktora amatu ieņēmušā Jāņa Brengmaņa (1932–1972) prioritāro darbības virzienu sarakstā acīmredzami nebija atvēlēta nozīmīga vieta etnogrāfisko celtnu ekspozīcijas pienācīgai uzturēšanai un attīstīšanai (NKMP KMIC, 6203: 5616, 143). Novārtā pamestās guļbūves 20. gadsimta pēdējā ceturksnī muzejs izmantoja saimniecības inventāra un arheoloģisko izrakumu laikā atrasto paraugu glabāšanai, līdz 1992. gadā nezināmi vandaļi tās ļaunprātīgi aizdedzināja. Ugunsgrēka liesmas abas kultūrvēsturiski vērtīgās celtnes izpostīja pilnībā.

³ Ideju par nelielu brīvdabas muzeju Cēsīs jau 1938. gadā bija proponējis Latvijas Vēsturiskā muzeja Cēsu nodaļas pārzinis K. Andermanis. Viņa iecere paredzēja "Cēsu apkārtnes raksturīgākās koka celtnes, piemēram, kādu saiešanas namu, senu klētiņu u. c.", uzstādīt pilsdrupām līdzās esošajā Riekstukalna pilskalnā (Cēsu Vēstis, 26.08.1938.).

ZIEMEĻU TORŅA 1962. GADA KONSERVĀCIJAS PROJEKTS

1962. gada augustā Zinātniskās restaurēšanas darbnīcas Restaurācijas padomes sēdē plašam arhitektūras pieminekļu aizsardzības nozares speciālistu lokam arhitekts Gunārs Zirnis (1898–1980) prezentēja četrus Cēsu pils ziemeļu torņa drupas nosedzošas konstrukcijas risinājumus (Kalniņš/Mintaurs 2025, 123). Lai gan neviens no piedāvātajiem jumta izbūves variantiem tā arī netika realizēts, ir vērts īsi pakavēties pie padomes sēdes protokolā (NKMP KMIC, 6203: 1392-129, 98–103) dokumentētajiem restaurācijas arhitektu komentāriem un viedokļiem, kuros atklājas savam laikam progresīva pieeja drupu stāvokli esoša arhitektūras pieminekļa saglabāšanai.

Arhitekts Pēteris Saulītis (1910–2000) par nevēlamu uzskatījis ar dakstiņiem segta konusveida jumta izbūvēšanu, norādot, ka tas “maldinātu skatītāju” un radītu “nobeiguma iespaidu”. Viņaprāt, pareizāks risinājums būtu lēzens skārda jumts, jo “modernais materiāls skaidri norāda uz tā rašanās laiku”. Arhitekts Edgars Slavietis (1905–1986) ieteicis dakstiņu jumtu veidot ar atrāvumu no oriģinālkonstrukcijām (“jumtu pārsegt augstāk par drupu virslīniju”), tādējādi izvairoties no “maldīgā iespaida” radīšanas. Arhitekts Leonhards Liepa (1924–1998) rosinājis “izveidot tikai vieglas konstrukcijas jumtu” un izvairīties no torņa mūra konstrukciju liela apjoma papildinājumiem. Arī arhitekts Gunārs Erdmanis (1927–1990) atbalstījis “modernu” materiālu izmantošanu, pat piedāvājot torni nosegt ar divu vai četru slīpu jumta konstrukciju, kas iesegta ar azbesta šifera loksnēm. Lai netiktu izmainīts torņa siluets, arhitekts Gunārs Jansons (1928–2013) izteicis priekšlikumu izbūvēt slēptu piltuvveida jumtu.

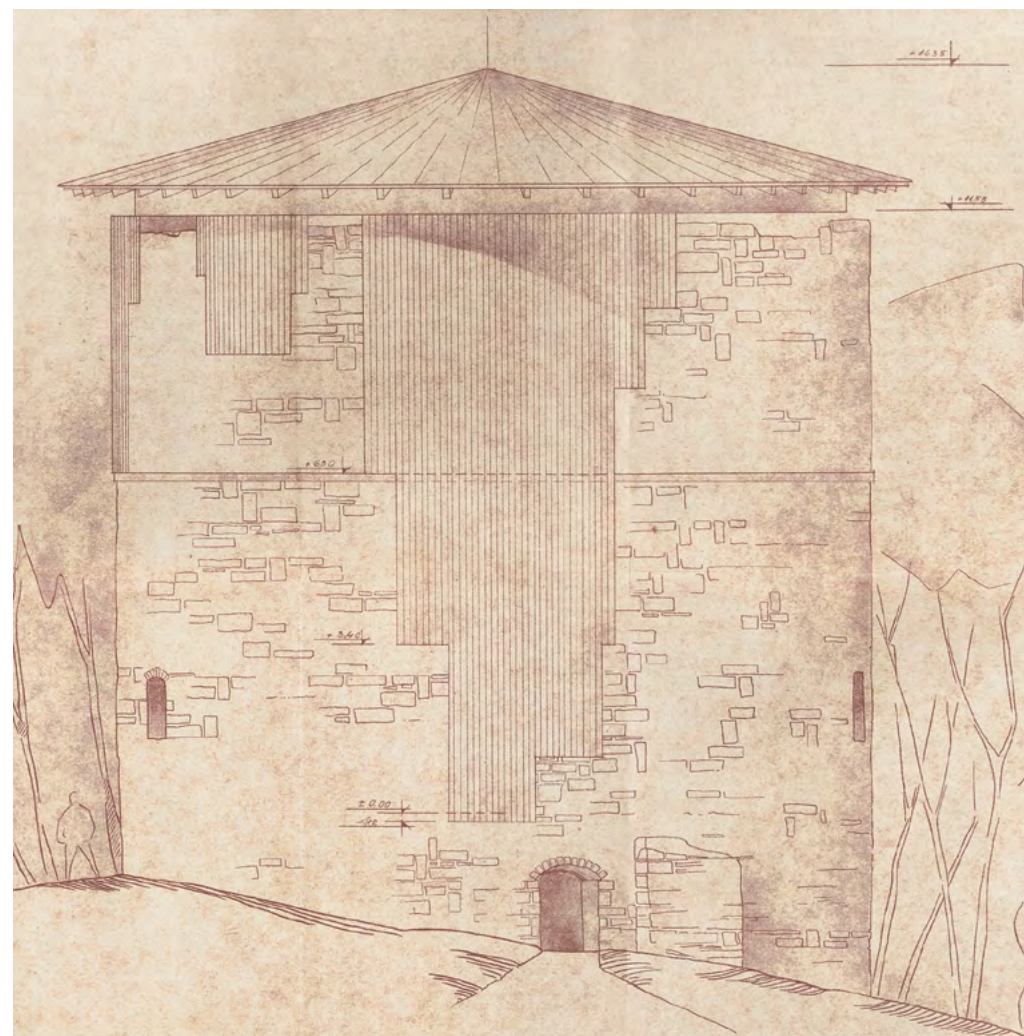
Ziemeļu torņa konservācijas projektā (NKMP KMIC, 1414-89-KM) G. Zirnis attīstījis padomes locekļu akceptēto ieseguma risinājumu – skārda jumtu lēzena konusa formā. Konservācijas priekšlikuma pamatojumā projekta autors sniedzis šādu jumta uzbūves skaidrojumu: “jumta konstrukciju paredzēts balstīt uz dzelzsbetona gredzena, kas savukārt gulētu uz dzelzsbetona kolonnām. Šo kolonnu atbalsta laukums, veidots ceturrtā stāva grīdas līmenī.” Dzelzsbetona elementi projektēti tā, lai “pie iespējamās [torņa] restaurācijas kolonnas un gredzens atrastos ietverts mūra masā”. Torņa augšējā stāva līmenī sienu mūrējuma papildinājumi projektā nav paredzēti. Līdz brīdim, kad būs iespējams veikt telpas zinātniski pamatotu rekonstrukciju, tur izbūvētās dzelzsbetona konstrukcijas “vajadzīgā pakāpē kontrastēs ar torņa akmens sienām”.

Lai aizkavētu sniega ieputināšanu torņa iekštelpās, G. Zirnis projektā paredzējis izdrupušo augšstāva ailu vietas fasādes plaknē aizsegt ar dēļu vairogiem. Arī lielo izgruvumu sienas dienvidaustrumu daļā bija plānots aizsūt ar dēļiem. Ņemot vērā šīs torņa ārsienas daļas kādreizējo komplicēto struktūru⁴, projekta autora piedāvātais konservācijas risinājums vērtējams visnotaļ pozitīvi, jo zudušā apjoma atjaunošana akmens mūrējumā detalizētu liecību trūkuma dēļ nebūtu istenojama zinātniski pamatotā izpildījumā.

⁴ Torņa ārsienas dienvidaustrumu daļā atradušās durvju ailes horizontālās komunikācijas nodrošināšanai starp torni un tam līdzās esošo ziemeļu korpusu. Apjomīgs sienas fragments nogruva 1932. gada pavasarī (NKMP KMIC, 6203: 5616, 225).

Torņa fasādes izdrupu nosegšanu ar dēļu vairogiem 1978. gadā projektēja arī arhitekts Ilgonis Stukmanis (dz. 1935). Pāris gadus vēlāk realizētais risinājums atzinīgu vērtējumu izpelnījies vienā no biežāk citētajām drupu konservācijas problemātikai veltītajām publikācijām (Ashurst 2006, 23).

Nav šaubu, ka, īstenojot G. Zirņa sagatavoto ziemeļu torņa konservācijas priekšlikumu, tiktu nodrošināta divu projekta skaidrojošajā rakstā definēto prasību izpilde: pirmkārt, aizkavēt nokrišņu iekļūšanu torņa iekšienē un, otrkārt, aizkavēt sniega ieputināšanu torņa virszemes daļā. Taču trešajā prasībā iekļautais uzstādījums nemainīt drupu pašreizējo siluetu tiktu lielā mērā ignorēts. Turklāt utilitārs cinkota skārda jumts ievērojami mazinātu pils integritātes pakāpi un estētiskās kvalitātes.

7. att. Ziemeļu tornis skatā no iekšpagalma – arhitekta Gunāra Zirņa piedāvātā konservācijas risinājuma vizualizācija. 1962. g.
NKMP KMIC, 1414-89-KM, AR-64

CĒSNIEKI IESAISTĀS PILS ATTĪSTĪBAS PLĀNOŠANĀ

20. gadsimta 60. gadu beigās un 70. gadu sākumā Cēsis pilsētvides dizaina jomā tolaik praktizējošie interjeristi Jānis Dronis (1939–1981), Raimonds Pinnis (1943–2022), Pēteris Aulmanis (1942–2016) un arhitekts Māris Lukaižis (1943–1998) savā radošajā darbībā pievērsās arī Cēsu pilsdrupu atjaunošanas iecerēm. R. Pinnis un J. Dronis ar vizualizācijām, kurās risināta Cēsu pils rietumu torņa otrā stāva telpas pārveidošana par laulību zāli, jau 1968. gadā piedalījušies izstādē “Dekors – interjers” (Padomju Druva, 14.04.1984.). Četrus gadus vēlāk abi interjeristi kopā ar jauno arhitektu M. Lukaiži Cēsu novada mākslas izstādē prezentēja savus priekšlikumus “Cēsu pils ansambļa rekonstrukcijai, piemēram, “Laulību telpai Zvaigžņu zālē” ar attiecīgiem situācijas plāniem” (Padomju Druva, 18.11.1972.).

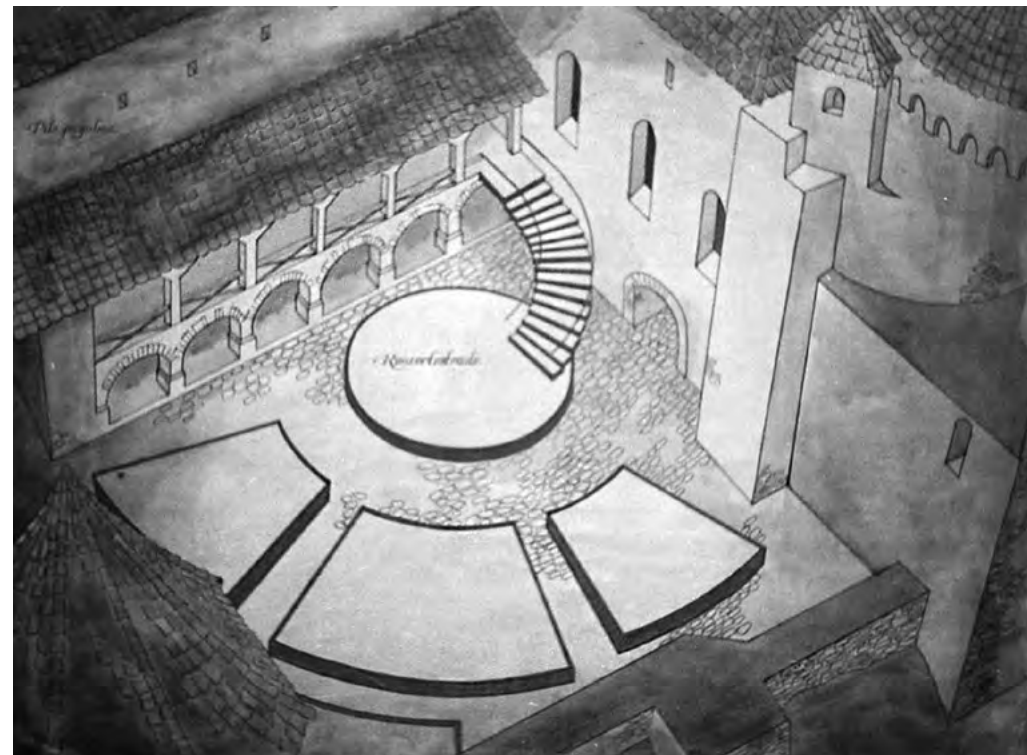
Cēsu muzeja krājumā iekļauta kāda lielformāta planšete ar J. Droņa un R. Piņņa sagatavotu rietumu torņa otrā stāva telpas jeb t. s. Zvaigžņu zāles rekonstrukcijas ieceres vizualizāciju (8. att.). Kultūrvēsturiski vērtīgāko un līdz mūsdienām vislabāk saglabāto Cēsu pils interjeru viņi piedāvājuši pārveidot par 20. gadsimta 70. gadu estētikā ieturētu laulību zāli. Zīmējumā telpas sienas un logailu sānu malas ir gludi apmetas; arī griestu velvi (gan buras, gan ribas) klāj gaiši krāsots apmetums. Uz rietumu pusi vērsto loga ailu noslēdz stiklojums – ģeometriskā rakstā liktas divkrāsu rūtis. Dienvidaustrumu stūra nišā, šķiet, eksponēts abstraktā kompozīcijā risināts gobelēns. Kamīns zīmēts bez jebkādām pretenzijām uz tā vēsturiskā veidola atjaunošanu. Tam pretējā telpas stūrī novietotas laikmetam raksturīgā stilistikā veidotas divu sēdvietu grupas. Telpas grīda iesegta ar glazētām divkrāsu flīzēm, kas liktas šaha galdiņa rakstā. Pie rietumu puses logailas

8. att. Izstādē “Mēs – savai pilsētai” (1974) eksponētā planšete, kurā attīstīta Jāņa Droņa un Raimonda Piņņa 1968. gadā radītā iecere – Cēsu pils rietumu torņa otrā stāva telpu pārveidot par laulību zāli
CM ZP 39116

novietots stilizēts altāris, bet aiz tā – abstrakts skulpturāls veidojums vai augu kompozīcija. Vizualizācijas kreisajā apakšējā pusē, virs darba nosaukuma “Laulību zāle Zvaigžņu zālē”, autori iekļāvuši dagestāņu dzejnieka Rasula Hamzatova (Гамзатов, 1923–2003) atziņu: “Ja Tu šausi uz pagātņi ar šauteni, tad nākotne šaus uz Tevi ar lielgabalu.” Šie vārdi, kas ieceres virzītājiem, domājams, kalpoja kā norāde uz akūtu nepieciešamību parūpēties par novārtā pamestajām, nepietiekami aprūpētajām Cēsu pilsdrupām, pusgadsimtu vēlāk ieguvuši gluži citu nozīmi – mūsu atbildību nākamā paaudžu priekšā saudzīgi izturēties pret arhitektūras pieminekļu autentiskuma saglabāšanu.

Divi Cēsu muzeja fotonegativu kolekcijā atrodami uzņēmumi apliecina, ka J. Droņa, R. Piņņa un M. Lukaiža prātu nodarbinājusi vēl kāda Cēsu pilsdrupu pārveides iecere – estrādes izbūve pils iekšpagalmā (CM 33680 un 33686). Visticamāk, mets sagatavots 1972. gada Cēsu novada mākslas izstādei, kurā trijotne prezentējusi Cēsu pils rekonstrukcijas priekšlikumus (Padomju Druva, 18.11.1972.). Aksonometriskajā skatā (9. att.) atjaunoto un apjumo pils korpusu ietvertā pagalma dienvidaustrumu stūrī novietota apaļas formas skatuves platforma, kas ar lokveidā izbūvētu kāpņu konstrukciju savienota ar austrumu korpusam piebūvētu galeriju. Piecos sektoros sadalītā skatītāju zona ar 200–250 sēdvietām aizņem pārējo pagalma daļu; skatītāju sēdvietas izvietotas, nerēķinoties ar Livonijas kara laikā sagrauto ziemeļu un rietumu korpusu iekšsienu konstrukcijām, no kurām daļa kopš 20. gadsimta 60. gadiem bija eksponētas virs pagalma zemes līmeņa.

9. att. Cēsu pils iekšpagalmā izbūvējamas estrādes mets (sagatavots ap 1972. g.)
CM 33684

1973. gadā P. Aulmanis kā Valsts mākslas akadēmijas diplomdarbu aizstāvēja “Cēsu pilsdrupu ansambla izmantošanas projektu” (Padomju Druva, 26.09.1974.). No diplomdarba sākotnējā apjoma raksta autora rīcībā ir tikai divu pils interjeru vizualizāciju fotouzņēmumi (10. att.)⁵. Arī P. Aulmanis, mēģinot Cēsu pils iekšējām rast jaunu funkcionālu piepildījumu, turpinājis attīstīt ieceri par rietumu torņa un dienvidu korpusa telpu izmantošanu kā laulību reģistrēšanas vietu. Abas vizualizācijas veidotas, nedaudz transformējot Reinholda Gulekes (*Guleke*, 1834–1927) 1896. gadā publicētos Cēsu pils interjeru rekonstrukcijas zīmējumus (*Guleke* 1896, F. II, T. a, b). Rietumu torņa otrā stāva telpas skatu papildina rietumu puses logailā (iekšējā plaknē) izveidota vitrāža un loga priekšā novietots pusloka formas interjera objekts – galds ar slēgtām sānu plaknēm (10. att.: A). Dienvidu korpusa otrā stāva telpas zīmējumā (10. att.: B) griestu velve un grīdas segums pilnībā atkārtoti R. Gulekes piedāvāto risinājumu. P. Aulmaņa radošais ieguldījums ir pavisam niecīgs – seši telpas vidusdaļā levitējoši sfēriski gaismekļi, pie dienvidu sienas sarindotu atzveltņu krēslu rinda un tiem pretī – pie sienas stiprināts dekors (ērģeļu stabuļu motīvs).

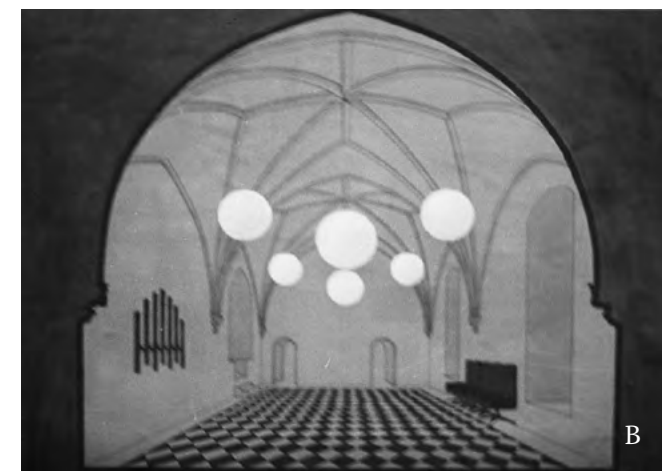
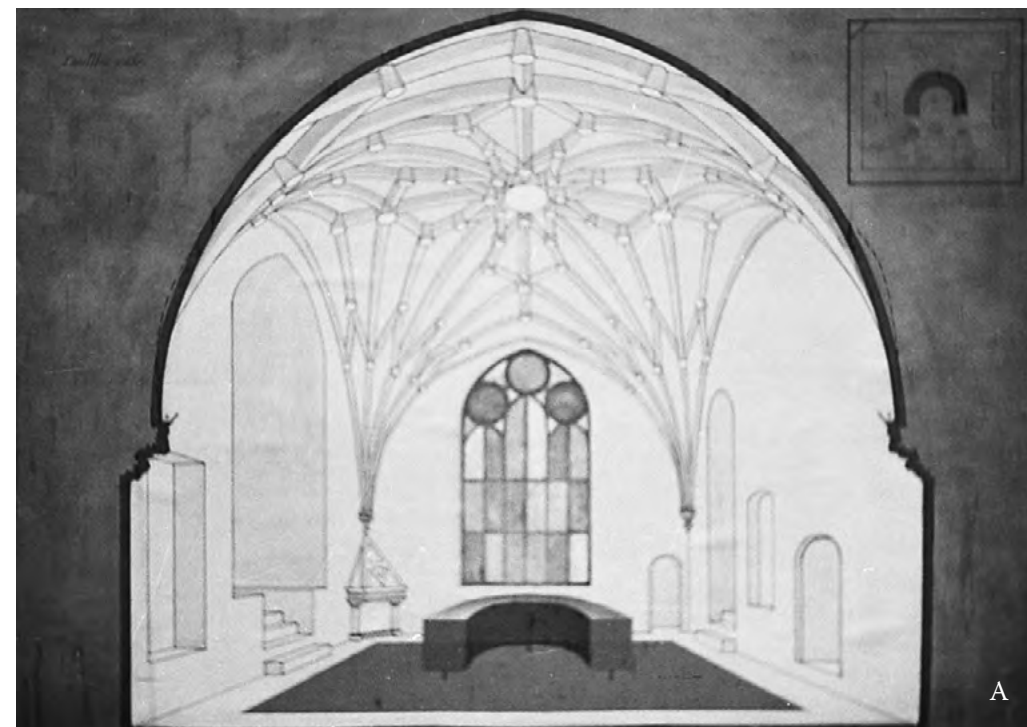
Vairāku gadu garumā proponēto ideju par laulību zāli Cēsu pils rietumu tornī 1973. gada otrajā pusē aizstāja jauna M. Lukaiža iecere – t. s. Zvaigžņu zālē sarīkot Cēsu pilsētvides attīstības perspektīvām veltītu izstādi “Mēs – savai pilsētai” (Padomju Druva, 06.11.1973.). Lai piegružotais un sliktā tehniskajā stāvoklī esošais tornis būtu izmantojams šī mērķa īstenošanai, bija jāveic vērienīgi sakopšanas un atjaunošanas darbi. Ieceres un ieguldījumu ilgtspējas pamatošanai izstādes organizatori kopā ar Cēsu Vēstures un mākslas muzeja direktoru Antonu Anspaku (1929–2001) atgriezās pie jau tolaik pusgadsimtu senas ieceres (*Latvijas Saule*, 01.02.1923.) – torni turpmāk izmantot muzeja izstāžu un ekspozīciju izvietojumam (Padomju Druva, 15.12.1973.; Padomju Jaunatne, 18.01.1974.).

1973. gada beigās periodiskajā presē tika ziņots, ka “pilsētas jaunie mākslinieki un arhitekti izstrādājuši projektu [rietumu] torņa logiem, durvīm” (Padomju Druva, 15.12.1973.). Acīmredzot raksta autors norādījis uz M. Lukaiža sabiedriskā kārtā sagatavoto rietumu torņa projektu, kas saskaņā ar citā avīzrakstā sniegtu paskaidrojumu paredzējis “nemīlīgo, neizbūvēto zāļu pārvēršanu izstāžu telpās” (*Dzimtenes Balss*, 11.04.1974.). Diemžēl projekta vai atsevišķu tajā iekļauto rasējumu meklējumi pagaidām nav sekmējušies. No Cēsu Vēstures un mākslas muzeja pieminekļu aizsardzības sektora vadītājas Daces Puķītes (1942–2001) dienasgrāmatas zināms tas, ka ilggadējam arhitektūras pieminekļu aizsardzības speciālistam Leonam Plauciņam (1903–1993) nav bijušas pieņemamas M. Lukaiža projektā piedāvātās rietumu torņa logu un durvju vērtnes ar “kaltām naglām un barokālām eņģēm” (Puķīte 2025, 73).

Cēsu muzeja krājumā saglabātie materiāli atklāj, ka šķietami “uz papīra” palikušo projektu 1974. gada sākumā tomēr jau daļēji īstenoja M. Lukaiža un citu entuziastu vadītājās sabiedriskajās talkās (Kalniņš 2025c, 216–219; Puķīte 2025). Saskaņā ar M. Lukaiža sagatavoto “Cēsu ordeņa pils uzkopšanas darbu plānu” (CM Rd 127311),

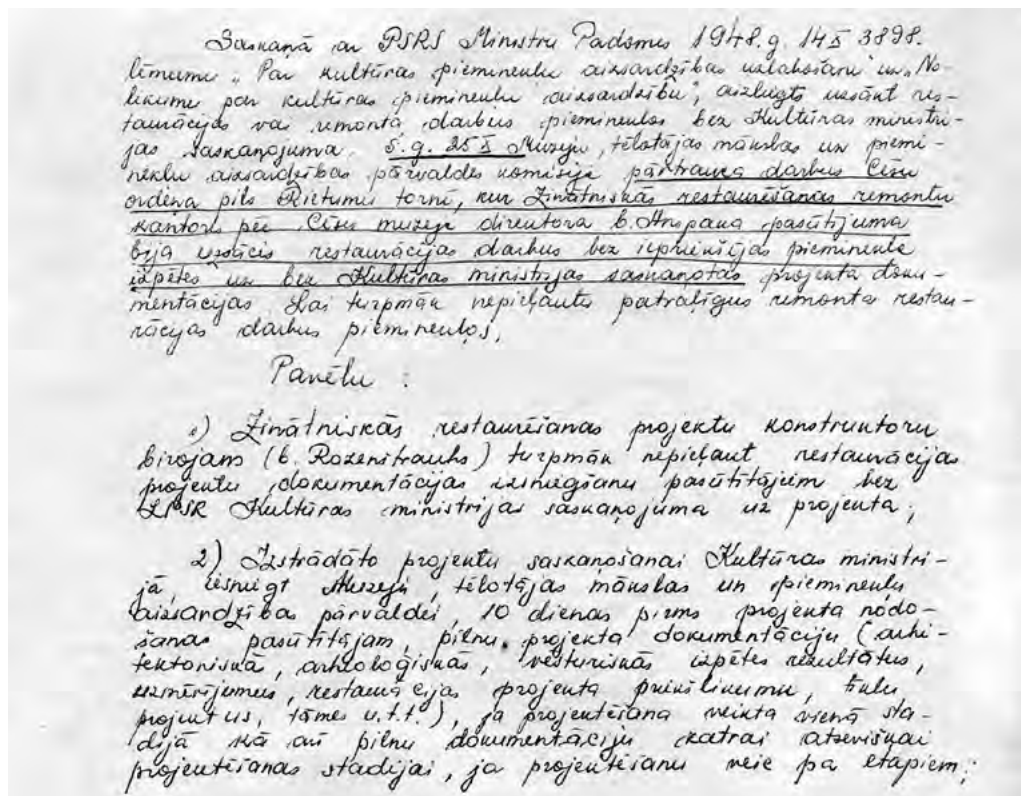
⁵ Cēsu muzeja inventāra grāmatā darbu autorība piedēvēta Raimondam Pinnim un Mārim Lukaižim. Tas, ka abu zīmējumu autors ir Pēteris Aulmanis, noskaidrojies, sazinoties ar mākslinieka dēlu Mārtiņu Aulmani.

1974. gada pirmajā ceturksnī tika sarīkotas septiņas “rietumu torņa tīrīšanas darbu” talkas (CM Rd 127310). D. Puķītes sagatavotais pārskats par pieminekļu aizsardzības likuma pārkāpumiem Cēsu pilsdrupās 1974. gadā atklāj, ka talku laikā notikusi ne tikai torņa iekšējās sakopšana, bet arī nesankcionēta vēsturiskās būves pārveidošana, piemēram, norokot otrā stāva velve izolācijas slāni un izlaužot pagrabstāvā esošos pakāpienus (CM Rd 127307). Pēc Zinātniski metodiskās padomes sēdes, kas Cēsis norisinājās 1974. gada 3. aprīlī, entuziastu aktivitātes rietumu tornī apsīka un izstādes “Mēs – savai pilsētai” norisei tika izraudzīta jauna vieta – Torņa iela Cēsu vecpilsētā.

10. att. Rietumu torņa (A) un dienvidu korpusa (B) otrā stāva telpu pārveides vizualizācijas no Pēteris Aulmaņa diplomdarba. 1973. g. CM 33679 un 33681

D. Puķītes dienasgrāmatā un iepriekš minētajā pārskatā sniegtas ziņas par vēl kādu šī paša gada rudenī iesāktu, bet veiksmīgi novērstu Cēsu muzeja direktora A. Anspaka iniciatīvu. 1974. gada 25. oktobrī Latvijas PSR Kultūras ministrijas Muzeju, tēlotājas mākslas un pieminekļu aizsardzības pārvaldes locekļi, ieradušies Cēsu pilsdrupās, “konstatēja Zvaigžņu zālē uzceltas sastatnes, novietotu kaļķi un cementu” (CM Rd 127307). Objektā sastaptie Zinātniskās restaurēšanas un remontu kantora strādnieki paskaidrojuši, ka “pēc direktora pavēles” ir paredzēts telpā veikt apmešanas darbus. Bez izpētes un saskaņota projekta sāktie darbi tika nekavējoties pārtraukti. Precīzākas ziņas par apmetējiem doto darba uzdevumu diemžēl nav izdevies iegūt, taču varam pieņemt, ka diez vai tie būtu saudzējuši jau tolaik no sienu mūrējuma atdalījušos autentisko sienu apmetumu, uz kura, kā noskaidrojies vēlāko izpētes darbu laikā (Lapiņa 1991), saglabājušies 16. gadsimtā veidoti gleznojumi. Konstatētajam pārkāpumam sekoja kultūras ministra Vladimira Kaupuža (1925–2020) 1974. gada 14. novembrī parakstīta pavēle par izmaiņām restaurācijas projektu saskaņošanas kārtībā (LNA LVA, 678. f., 1. apr., 412. l., 135. lpp.), kas bija saistošas visiem arhitektūras pieminekļu pārvaldītājiem Latvijā.

11. att. Latvijas PSR kultūras ministra sagatavotās pavēles Nr. 493 noraksts (sagat. D. Puķīte). Dokumentā īsi pārstāstīta 1974. gada 25. oktobrī Cēsu pils rietumu tornī konstatētā situācija un noteikta jauna Latvijas arhitektūras pieminekļu projektu saskaņošanas kārtība, “lai turpmāk nepieļautu patvaļīgus remonta restaurācijas darbus pieminekļos”
CM Rd 127308

RIETUMU TORŅA 1975. GADA RESTAURĀCIJAS PROJEKTS

Publicista Andreja Dripes (1929–2013) raksts “Cīņa ap pili” (Literatūra un Māksla, 29.03.1975.) atklāj, ka vienlaikus ar M. Lukaiža centieniem Kultūras ministrijā saskaņot pēc paša iniciatīvas izstrādāto rietumu torņa atjaunošanas projektu torņa restaurācijas darbu projektēšanu pēc Cēsu Vēstures un mākslas muzeja pasūtījuma bija sācis arī Zinātniskās restaurēšanas projektēšanas konstruktoru biroja arhitekts I. Stukmanis. Darbs pie torņa restaurācijas projektēšanas noslēdzās 1975. gada pavasarī (Padomju Druva, 08.04.1975.), taču projekta īstenošana finanšu trūkuma dēļ tā arī netika sākta. Tomēr ir vērts pakavēties pie apjomīgā, augstā detalizācijā izstrādātā projekta, lai gūtu priekšstatu par vienu no ambiciozākajām iecerēm Cēsu pilsdrupu praktiskās saglabāšanas vēsturē. Nozīmīgi ir arī projektā iekļautie risinājumi, kas uzskatāmi ilustrē vēl 20. gadsimta 70. gados nerimušo ieceri Cēsu pilsdrupās īstenot atjaunošanas darbus atbilstoši jau tolaik daudzu nozares speciālistu kritizētajai mākslinieciskās restaurācijas metodikai.

No būvprojekta paskaidrojuma rakstā iekļautajiem galvenajiem restaurācijas pamatprincipiem (NKMP KMIC, 1410-56-KM, 6, 7) uzmanība pievēršama abiem pirmajiem, kas uzlūkojami kā mēģinājums ieviest praksē Venēcijas hartā (1964) ietvertās teorētiskās nostādnes: 1) saglabāt visas oriģinālās torņa būvkonstrukcijas nemainītā veidā un 2) vietās, kur pašlaik nav iespējams noteikt oriģinālo konstrukciju, izmantot neitrālas pagaidu konstrukcijas. Turpmākajās rindkopās, apskatot konkrētus projekta risinājumus, mēģināsim pievērst uzmanību tam, cik lielā mērā projekta autoram ir izdevies no šiem principiem neatkāpties.

Projekta paskaidrojuma rakstā integrētā veicamo iekšējās apdares darbu pārskata tabula (NKMP KMIC, 1410-56-KM, 8–11) skaidri atklāj projekta autora pieeju torņa interjeru atjaunošanai. Virszemes stāvu telpās, kas piemērojamas muzeja ekspozīciju izvietojumam, paredzēta sienu un griestu apmešana ar kaļķu javu un apmetuma krāsošana, kopējam jaunizveidojamās apdares apjomam pārsniedzot 1000 kvadrātmetru. Ailu pārse-
džu mūrējums eksponējams bez apdares. Tā kā šāda norāde attiecināta arī uz torņa pirmā stāva telpu, kur logailu pārsedzes pilnībā nosedz vēsturiskais apmetums, varam pieņemt, ka bijusi plānota tā daļēja nokalšana⁶. Mūra konstrukciju konservācija (“izdrupušo vietu pielabošana”) paredzēta tikai torņa pagrabā un kāpņu telpās. Acīmredzot pārējos oriģi-
nālā mūrējuma defektus, tajā skaitā ievērojami erodējušos otrā stāva velves ribu ķieģeļus, bija plānots “pielabot” ar apmetuma kārtu.

Visās torņa telpās projektēta jaunu grīdas segumu izveide. Otrā stāva telpā paredzēts rekonstruēt glazētu, šaha galdiņa rakstā kārtotu keramikas flīžu grīdas segumu, savukārt pārējo telpu grīdas – ieklāt ar gliudiem dolomīta akmeņiem.

⁶ Uz autentiskās sienu apdares esamību un tās saglabāšanas nepieciešamību torņa pirmā un otrā stāva telpās projektā nav norādīts ne tekstuāli, ne grafiski. Zinot, ka no mūrējuma atdalījušos apmetumu iespējams nostiprināt, tikai īstenojot specifiskus, tolaik reti izmantotus konservācijas risinājumus (speciāla injekciju sastāva iepildīšana spraugās starp apmetumu un pamatmūri), šķiet, projekta īstenošanas gaitā tiktu nokalti apjomīgi vēsturiskā apmetuma laukumi.

Piedāvājot logu un durvju izbūves risinājumus, projekta autors ievērojis paskaidrojuma rakstā definēto otro principu: logu ailās ievietojamas vēsturisko logu konstrukciju neimitējošas koka dubultvērtnes ar vienlaidus stiklojumu, savukārt durvju ailās – “neitrāla veidojuma koka konstrukcijas vērtnes”. Ar pirmo principu, kurā akcentēta nepieciešamība saglabāt visas oriģinālās būvkonstrukcijas, nesavietojama ir projekta rasējumā AR-119 (12. att.) risinātā durvju ailu pārbūve. Saskaņā ar projekta autora ieceri visi autentiskie ailu malu profilķieģeļi ir jāizlauž un jāaizvieto ar replikām⁷. Agresīvā risinājuma neadekvāto raksturu pastiprina fakts, ka labi saglabājušos oriģinālo, ap 1500. gadu izgatavoto profilķieģeļu vienīgais defekts ir estētisks, nevis konstruktīvs – visiem ķieģeļiem zudis ieloka vidū veidotais profilētais valnītis.

Lai izstāžu funkcijai pielāgojamajā tornī nodrošinātu mākslīgo apgaismojumu un elektrisko apsildes ierīču darbību, projekts paredz elektroapgādes tīklu izbūvi visos torņa stāvos⁸. Piemērotākā vieta elektrības sadales skapim izvēlēta torņa otrajā stāvā, t. s. Sardzes telpas sienā izkaļamā nišā (AR-101). Iekšējo kabeļu līnijas izvietojamas slēptā veidā, kabeļus iestrādājot zem apmetuma (NKMP KMIC, 1410-56-KM, 16). Vītņu kāpņu telpu un gaitenīšu izgaismošana plānota ar “neitrālas formas apgaismes ķermeņiem”. Gaismekļus – prožektorus ar spoguļspuldzēm – torņa galvenajās telpās paredzēts izvietot uz dzelzs ķēdēs iekārtas rāmja konstrukcijas; lai noturētu tās lielo svaru, projekta autors piedāvājis katras telpas sienās izkalt astoņus atvērumus, kuros iebetonējami dzelzs āķi.

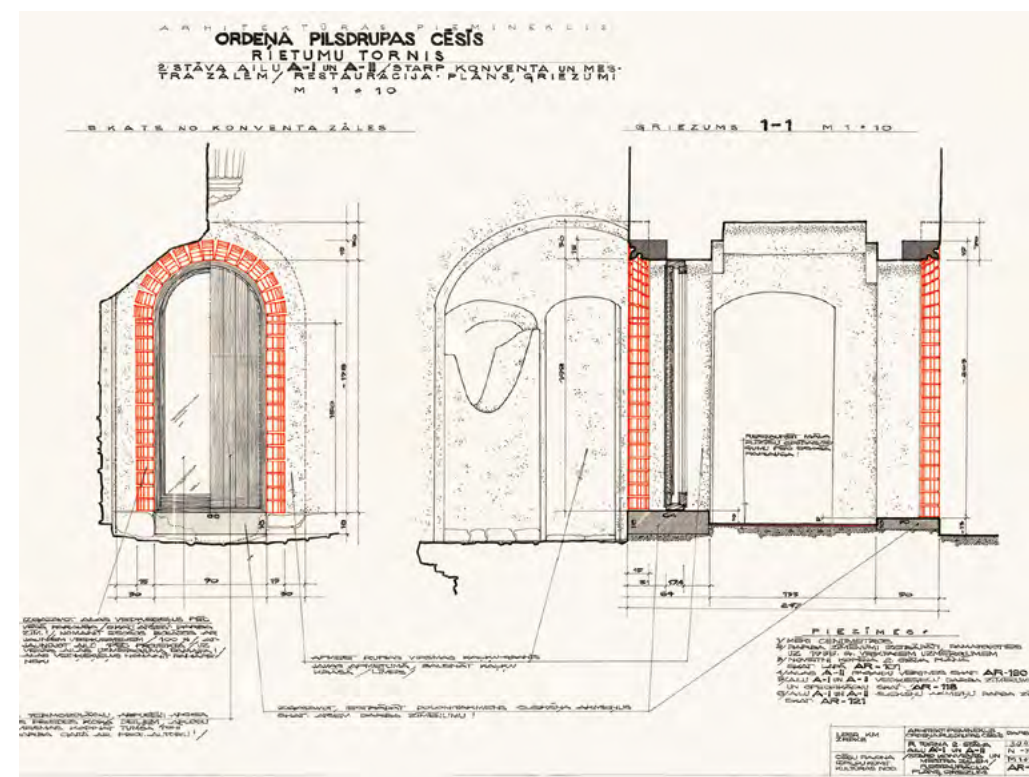
Saskaņā ar projektu tornī bija paredzēts sagatavot ekspluatācijai arī ziemā. Siltumu telpās bija plānots nodrošināt, kurinot rekonstruētos kamīnus un izmantojot elektriskos sildītājus (NKMP KMIC, 1410-56-KM, 15). Siltuma zudumu mazināšanai logu vērtnēs starp stiklu un rāmja konstrukciju iestrādājamas gumijas blīves (AR-111–113), savukārt ārdurvis veidojamas ar termoizolācijas starpkārtu (AR-120). Projekta autors siltināšanas darbus paredzējis arī bēniņtelpā, kur virs trešā stāva telpas velvve veidojams termoizolācijas slānis – divas minerālvates kārtas, kas pārklātas ar gipsa javu (AR-103).

Būtiskākās izmaiņas, ko torņa fasāžu arhitektūrā ienestu projekta realizācija, saistāmas ar I. Stukmaņa ieceri piemūrēt, izlīdzināt un ar gludu betona kārtu iesegt slīpo pāreju no kvadrātiskās torņa apakšdaļas uz cilindrisko augšdaļu (AR-106–108). Arī plānotā ārējo stūru atjaunošana, izmantojot regulāra paralēlskaldņa formā aptēstus dolomīta kvadrus (AR-116), pastiprinātu būves ģeometrisko regularitāti. Īstenojot projektu, kopš 1914. gada nemainīgo torņa siluetu papildinātu vēl kāds akcents – trīs metrus augsts dūmenis.

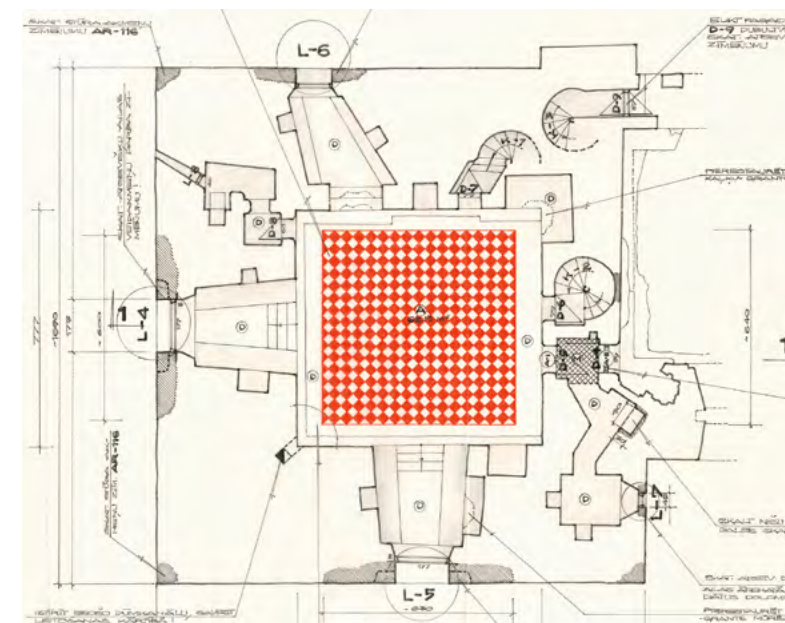
Lai atklātu būves kādreizējo telpisko dimensiju, projekta autors norādījis uz nepieciešamību “pazemināt būvgriestu līmeni torņa ZR un DR skatos” (NKMP KMIC, 1410-56-KM, 12). Laikā no 1975. līdz 1986. gadam šī iecere realizējusies, Cēsu arheoloģiskajai ekspedīcijai veicot plaša mēroga izpēti darbus tornim piegulošajos izrakumu laukumos.

⁷ “Izgatavot ailes veidķieģeļus pēc vecā parauga. Nomainīt esošos bojātos ar jauniem veidķieģeļiem (100 %), atjaunojot ailu pēc projekta. Ailes veidķieģeļus nomainīt pakāpeniski.”

⁸ Elektroinstalācijas mērogu uzskatāmi raksturo dažādi ieraksti materiālu specifikācijā: kontaktligzdas – 85 gabali, gaismekļi – 32 gabali, kabelis APV 2,5 – 1500 metru, kabelis APV 3x2,5 – 250 metru (skat. 1976. gadā sagatavoto rietumu torņa “Elektroietāises projektu”, kas glabājas CM KPA).

12. att. Rietumu torņa otrā stāva durvju ailu restaurācijas priekšlikums (pretskats un vertikāls griezum) NKMP KMIC, inv. Nr. 30430: AR-119

13. att. Rietumu torņa otrā stāva telpas plāns NKMP KMIC, inv. Nr. 30423: AR-101

KONSERVĀCIJA, KAS PĀRVĒRŠAS RESTAURĀCIJĀ

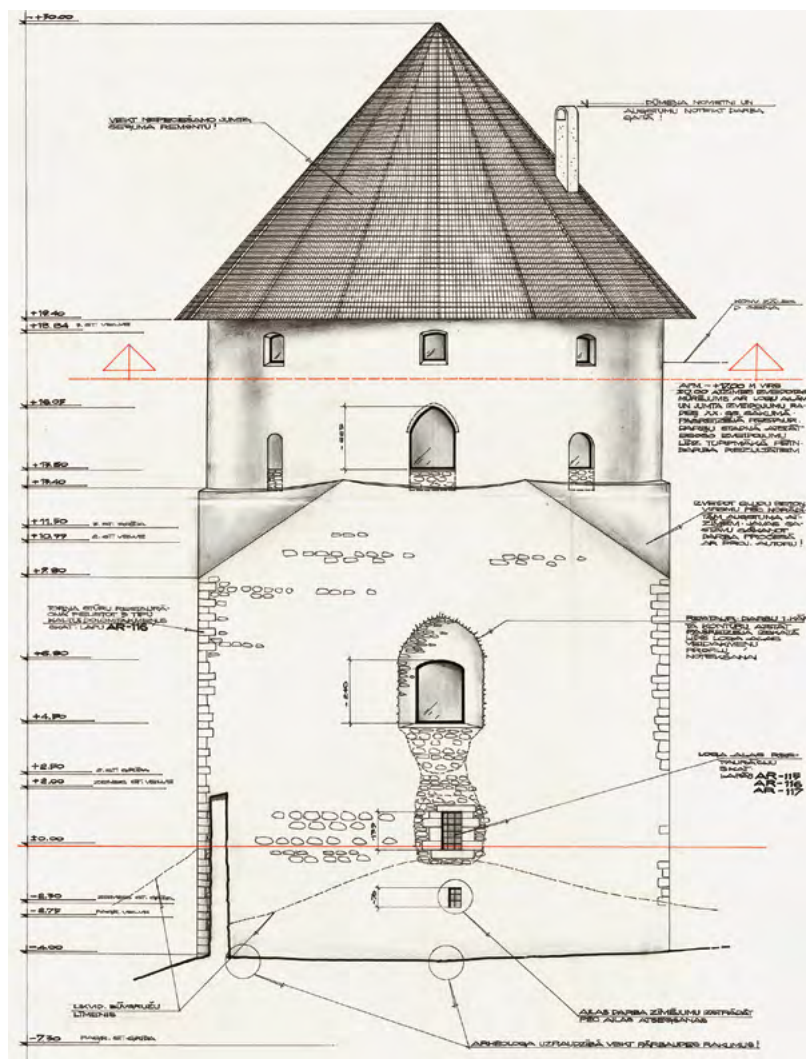
Pēc Otrā pasaules kara, Cēsu pilsdrupās atsākoties avārijas stāvokli esošo mūra konstrukciju nostiprināšanai (Kalniņš/Mintaurs 2025, 103–119), dienaskārtībā atgriezās jautājums par objekta eksponēšanas veidu nākotnē, respektīvi, vai pili arī turpmāk eksponēt kā drupas un esošo konstrukciju saglabāšanu nodrošināt saudzīgas konservācijas ceļā, vai arī tiekties uz pils apdzīvotības laika būvapjoma atjaunošanu, veicot liela apjoma papildinājumus. No Latvijas PSR Arhitektūras pārvaldes speciālistu 1953. gadā sastādītā konservācijas uzdevuma izriet, ka tolaik Cēsu pilsdrupās bija plānota abu pieeju kombinēšana: dažas (dokumentā – “atsevišķas”) pils daļas restaurēt, bet pārējās – konservēt (CM KPA, A-313-4). Var pieņemt, ka restaurācijas pieeju bija plānots īstenot jau daļēji atjaunotajos rietumu un dienvidu torņos, savukārt pārējo torņu un korpusu mūra sienas saglabāt, veicot to konservāciju. Taču no Arhitektūras pārvaldes Pieminekļu aizsardzības daļas priekšnieka L. Plauciņa rakstītā uzziņām, ka restaurējamo (lasi – rekonstruējamo) pils daļu saraksts bijis krietni garāks. Kādā ap 1955. gadu krievu valodā sagatavotā izziņā (NKMP KMIC, 6203: 5616, 50) viņš norādījis, ka Cēsu pils ir Latvijas PSR vienīgās viduslaiku pilsdrupas, ko plānots pilnībā atjaunot⁹. Arī 1959. gadā, iezīmējot objekta atjaunošanas iespējas, L. Plauciņš min, ka tiek plānota “Cēsu pils iespējami pilnīga restaurēšana muzeja vajadzībām”, tajā skaitā paredzot “pilsdrupu atsevišķos korpusus gandrīz pilnīgi restaurēt” (Māksla, 01.04.1959.). To, ka 20. gadsimta 50. gados veiktos austrumu un dienvidu korpusa ārsienas atjaunošanas darbus ir pamats uzlūkot kā šo būvju eventuālas rekonstrukcijas pirmo posmu, apliecina arī Cēsu Novadpētniecības muzeja zinātniskā līdzstrādnieka Jāņa Lozes (1888–1965) 1956. gadā rakstītais: “konservēšanas darbi [Cēsu pilsdrupās] ieplānoti tādējādi, ka, pakāpeniski sakļaujoties, tie pārvērstos restaurācijā” (Cēsu Stars, 05.07.1956.). Līdzīga pieeja – t. s. rekonstruktīvā restaurācija – 20. gadsimta otrajā pusē īstenota Turaidas pilī (Jansons 2007, 48).

Iecere Cēsu pili vai vismaz atsevišķas tās daļas atjaunot “sākotnējā izskatā” nebija zaudējusi aktualitāti vēl 20. gadsimta 70. gados (skat. I. Stukmaņa 1975. gadā sagatavoto rietumu torņa restaurācijas projektu), lai gan mūsdienīgāku pieeju objekta praktiskās saglabāšanas jautājumu risināšanā ne viens vien nozares speciālists centās ienest jau 60. gadu sākumā (NKMP KMIC, 6203: 1392–129, 98–103). Pils attīstības plānošanā iesaistīto profesionāļu vairākums 20. gadsimta pēdējā ceturksnī jau bija spējis pārorientēties uz laikmetīgu pieeju drupu praktiskās saglabāšanas nodrošināšanā, turpretim cēsnieku vidū vēlme savas pilsētas nozīmīgāko arhitektūras pieminekli redzēt kā “pili, nevis apdrupušus mūrus” (Literatūra un Māksla, 29.03.1975.) mēdz uzplaiksnīt arī mūsdienās. Nenoliedzami, gadsimtu ilgā publiskā “koķetēšana” par pilsdrupu rekonstruēšanas plāniem ir dziļi iesakņojusies sabiedrības apziņā. Ir nepieciešams turpināt mērķtiecīgas un jēgpilnas izglītojošas aktivitātes, lai pieminekļa autentiskuma saglabāšanu kā īstenojamās konservācijas virsmērķi apzinātos ne tikai ārvalstu tūristi (van der Steina *et al.* 2019, 7), bet arī vietējie iedzīvotāji.

⁹ Единственные развалины в республике, которые предвидены полному восстановлению.

Rietumu torņa restaurācijas projektā kā vienu no pieciem pamatprincipiem I. Stukmanis izvirzījis šobrīd par nepieņemamu uzskatāmu prasību: “ārskatos un klimatiskajām pārmaiņām pakļautajās konstrukcijās pielietot cementa-grants javu” (NKMP KMIC, 1410-56-KM, 7), to pamatojot ar šādas javas stiprību un izturību. Arhitektūras pieminekļu restaurācijas praksē pierādījies, ka cementa javas zemā ūdens tvaiku caurlaidība un portlandcementā ietvertie sāļi destruktīvi ietekmē kaļķu javā veidoto mūra oriģinālkonstrukciju saglabāšanos (Lapiņš 2021, 137).

Projektētos restaurācijas darbus I. Stukmanis klasificējis kā rietumu torņa “restaurācijas un rekonstrukcijas projekta pirmo kārtu” (Padomju Druva, 08.04.1975.). Tālākā nākotnē, “rodoties iespējai zinātniski pamatoti restaurēt oriģinālās konstrukcijas”, projekta autors paredzēja “sākotnējā izskatā” rekonstruēt torņa logus un durvis (NKMP KMIC, 1410-56-KM, 14, 15) un pat 1914. gadā atjaunoto cilindrisko torņa augšdaļu (AR-106).

14. att. Rietumu torņa dienvidu fasāde – rasējums no Ilgoņa Stukmaņa sagatavotā konservācijas projekta. 1975. g. NKMP KMIC, inv. Nr. 30946: AR-107

AVOTI UN LITERATŪRA

- Apala 2004 – *Apala Z.* Pārskats par 2001. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu viduslaiku pili. – 2004. Glabājas CM, inv. Nr. CM ZA 3093
- Ashurst 2006 – *Ashurst J.* (ed.) Conservation of Ruins. – Abingdon, 2006
- Dzenis 2017 – *Dzenis A.* Cēsu pils “Voltera Štrika depozīts”: izcelsme un priekšmetu identifikācijas problēmas // Cēsu pils raksti I. – Cēsis, 2017. 189.–206. lpp.
- Kalniņš/Mintaurs 2025 – *Kalniņš G., Mintaurs M.* Cēsu pilsdrupu praktiskā saglabāšana 19. un 20. gadsimtā // Cēsu pils raksti VI. – Cēsis, 2025. 75.–139. lpp.
- Lapiņa 1991 – *Lapiņa D.* Cēsu ordeņa pils Mestra zāle // Vēsturiskā celtniecība Latvijā: Pētniecība un projekti Restaurācijas institūtā. – Rīga, 1991. 55., 56. lpp.
- Zunde 2025 – *Zunde M.* Cēsu pils vēsturiskās koka konstrukcijas un to dendrohronoloģiskās datēšanas līdzšinējie rezultāti // Cēsu pils raksti VI. – Cēsis, 2025. 173.–195. lpp.

UDK 904(474.3)

Cēsu pils raksti VI

Sastādītājs, atbildīgais redaktors *Gundars Kalniņš*
Korektori *Jānis Kulmanis* un *Ieva Zarakovska*
Tehniskā redaktore *Elita Egle*
Māksliniece un maketētāja *Anda Nordena*

Izdevums sagatavots ar
Valsts kultūrkapitāla fonda
finansiālu atbalstu

ISBN 978-9934-9257-1-9

© Rakstu autori, 2025
© Cēsu muzejs, 2025

Izdevējs *Cēsu muzejs*
Iespiests *SIA “Dardedze hologrāfija”*